

УДК 81'354

Гузар О. В.

ТИПОЛОГІЯ ЗМІН У СУЧАСНИХ ПРАВОПИСНИХ СИСТЕМАХ

У статті проаналізовано типологію змін у сучасних правописних системах європейських мов. Зроблено порівняльний аналіз процесу стандартизації української та італійської мов. Визначено актуальні проблеми удосконалення й усталення національних орфографій різних мов.

Ключові слова: типологія змін, сучасні правописні системи, європейські мови, орфографія, стандартизація мови.

Бажання удосконалити свою мову, зробити її раціональною доволі зрозуміле. Як наслідок, у багатьох країнах за останні століття було запропоновано різні проекти мовних реформ, з-поміж яких найвідомішими і гостро дискутованими є проекти реформи орфографії.

Власне, як зазначав Джеймс Толлефсон, мовну політику та мовне планування (одним із найбільш потенційних прикладів чого є орфографічна стандартизація) можна розглядати як руйнівні сфери соціального життя, де боротьба за гегемонію – планування – триває як усередині, так і поза

межами мови (системи мови) і є частиною більшої, ширшої боротьби за здобуття впливу, панування в соціальних відносинах. Звідси – фокусування уваги на орфографії як на одному з важливих виявів мовної ідеології [3, с. 5]. Як зауважує Марк Себба, традиційно орфографію найчастіше сприймали як певне нейтральне технічне досягнення, першочерговою функцією якого було щось трохи більше, ніж «зведення мовлення до письма». Однак із плином часу саме такий «незалежний підхід» до правопису почало зумовлювати ідеологічне походження вибору [4, с. 35–40].

Теоретичне розв'язання проблем орфографії повинно базуватися на вимогах, які висуває до неї суспільна мовна практика, і перш за все вимогах, реалізація яких забезпечує легкість, зручність, простоту й стандартність написання та прочитання писемних текстів у певному мовному континуумі в певний історичний період за умови обов'язкового врахування самостійної значущості писемної мови. Відповідно, проекти змін орфографії необхідно оцінювати з позиції не лише полегшення процесів читання і записування, а і їхньої відповідності інтересам розвитку мовної культури загалом. Можемо констатувати, що немає універсального способу реформувати правописну систему, оскільки кожна мова – унікальне явище, а отже, шлях її будь-яких змін не може бути однаковим. Історичний досвід розвитку та функціонування мов доводить, що правописна система не встановлюється раз і назавжди, тому її зміни не варто сприймати як виняткове явище. Реформування правопису завжди мусить відбуватися за законами мовотворення, але у будь-якому разі воно є певним стресом для соціуму, а тому його сприймають як черговий соціальний експеримент.

Спробуємо простежити ці процеси, хоча б частково, на прикладі стандартизації української та італійської мов.

Для італійської мови проблема норми має важливе значення. Її досліджували ще в давні часи. Власне італійська мова була чи не першою європейською мовою, яка мала свій Лінгвістичний інститут «Академія Круска» (1583), а вже у 1612 р. (перевидання 1623 та 1691 рр.) з'явилися словники, що нормалізували лексичний і фразеологічний склад мови.

Італійський учений М. Дардано зауважує, що «стандарт – це мова, яка утвердилася в суспільстві штучним чином через синтез різних варіантів мови й впливу нормалізаторської діяльності політичної влади». Варто наголосити, що термін «стандарт» був автоматично адаптований італійською мовою, оскільки первісно в ній концепції стандарту не було.

Сучасне поняття стандарту в Італії не має однозначного тлумачення: деякі науковці вказують на єдиність стандарту, інші вважають його об'єднавчою системою мовних варіантів різних соціальних груп, ще інші трактують його як «флорентійський виправлений», тобто такий, що втратив яскраве регіональне забарвлення й позбавлений певної соціальної ідентичності.

Традиційно норму поділяють на усну та писемну. У сучасних європейських мовах, зокрема українській та італійській, спостерігаємо процес зближення цих форм. Вочевидь, сучасні мовотворчі процеси доводять, що і сьогодні, і в майбутньому під впливом усних мовних форм

відбуватиметься лібералізація та спрощення літературнописемної норми як наслідок долучення широких верств населення до групи носіїв літературної мови. Тож можна констатувати, що змінилося й саме ставлення до норми. Сьогодні концепція політичної коректності, яка доводить, що не існує єдиного правильного стандарту, відображається і в мовній варіативності. Саме слово «норма» поволі зникає зі сторінок лінгвістичних досліджень, змінюючись на прийнятну варіативність.

Таким чином, можна концептуально визначити кілька позицій:

1. Будь-які зміни в мові відбуваються упродовж тривалого часу під впливом зовнішніх чинників. Оскільки мова й культура нероздільні, саме під час взаємодії екстралінгвальних факторів, перетину культур виникає спроба змінити чинну норму.
2. Історичне формування української й італійської мов частково визначали подібні чинники (економічні, соціальні, культурні). Однак є і низка відмінностей. Зокрема, в основу італійської літературної мови покладено нецентральный (нестоличний) флорентійський варіант мови. В Україні мовна норма сформувалася на основі наддніпрянського варіанта мови. В Італії на формування норми істотно вплинула діяльність Лінгвістичного інституту «Академія Круска», в Україні схожа інституція виникла значно пізніше. Норма італійської мови упродовж тривалішого часу підтримувалася до певної міри штучно завдяки творчості Данте та Боккаччо. В Україні ж, незважаючи на існування авторитетних І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка й інших творців літературної мови, не було яскраво вираженої тенденції до створення граматики на основі мови лише одного автора.
3. Вагомий вплив на розвиток мовної системи має мова, яка домінує на певному історичному відтинку часу. Сьогодні відбувається вплив англійської мови на італійську та українську й інші європейські мови, що є суттєвим для зміни норми.
4. Узагальнюючи зміни, які відбулися або відбуваються в сучасних європейських мовах на прикладі італійської та української мов, варто зауважити, що вони торкнулися обох мов:
 - Орфоєпія тісно пов'язана з фонетичною системою мови. Оскільки фонетика – найбільш стабільний, найконсервативніший складник мовної системи, то й вимовні норми ґрунтуються на особливостях лише тих говорів, які лягли в основу літературної мови. Для української вимови такою базою є говори Середньої Наддніпрянщини, яку Володимир Самійленко називав українською Тосканою (маючи на

увазі те, що сучасна італійська літературна мова виникла на основі тосканського діалекту). Носії середньоадніпрянських говірок засвоюють вимовні норми разом із засвоєнням мови; представники решти українських говорів опановують ці норми на пізніших щаблях набуття мовної майстерності. Сьогодні орфоепічна норма в італійській мові дещо децентралізувалася, відійшовши від флорентійського, римського чи міланського варіанта й узагальнивши в собі яскраву картину всіх варіантів.

- Орфографія в обох мовах упродовж історичного розвитку зазнала значних змін, у багатьох випадках можливим було існування кількох прийнятих варіантів. Кодифікація італійської орфографії сягає XVI ст. (*Cinquecento*). Це була спільна праця граматистів і письменників, результатом якої став кодекс правил, затверджених згодом *Accademia della Crusca* та зафіксованих у словнику (1612 р. та його наступні видання). В основу було покладено флорентійський діалект, з огляду на політичний та економічний престиж Флоренції, який згодом став стандартом і який використовували відомі письменники того часу (Данте, Петрарка, Боккаччо). Ця кодифікація започаткувала історичний розрив з латинською і встановила пріоритет «фонетичного» правопису над «етимологічним».

Упродовж наступних століть орфографічна система *Cinquecento* зазнала коректив, але в основі фонетичний принцип було збережено, з незначними розбіжностями між графемами і фонемами. Важливі нововведення встановлено тільки з кінця XVII ст.

Основні проблеми, з якими сьогодні стикаються італійці: порушення фонетичного принципу «один символ = один звук», характерного для італійської мови; правила правопису подвоєних приголосних; правопис запозичень та ін.

Є ще одна проблема – на відносно стабільність і рівномірність письмової норми усе-таки впливають регіональні відмінності. Навіть серед освічених італійців відчутна динаміка норми. Сьогодні не існує стандартної вимови італійської з огляду на наявність так званих регіональних стандартів, вимова яких перебуває під сильним впливом діалектів. Ці труднощі вплинули на те, що перепис населення кінця XX ст. засвідчив недостатню грамотність 62 % італійців.

- Словниковий склад стрімко змінюється в обох мовах під впливом змін у суспільстві та культурі.

Як в українській, так і в італійській мові з'являється дедалі більше англійських запозичень. Якщо півстоліття тому панівною була тен-

денція до стандартизації, то зараз у мовах можна спостерігати зворотний процес – популяризації локальних варіантів мови як джерел і зберігачів регіональної та національної культури в усьому її різноманітті. Це призводить до збільшення розриву між нормою і узусом. Така варіативність не руйнує норми, а робить її гнучкішою, перетворюючи на майстерний інструмент відбору мовних засобів. Найімовірніше, здебільшого варіативність норми виконує експресивну функцію: вона збільшує різноманітність засобів мови, дозволяючи передавати соціально та регіонально значущі відтінки думки. Таким чином, одну з гіпотез щодо майбутнього розвитку мов можна визначити трьома факторами – спрощення, раціоналізації й мутації, особливо щодо морфології. Однак тенденція до уніфікації регіональних слів на основі регулярної системи правопису в італійській мові активно простежується і зараз. Італійська зазнає швидких перетворень та інновацій. Діалекти поступово втрачають свої позиції перед стандартною італійською через зростання грамотності і масові комунікації. Сильний вплив має англійська, особливо посередництвом лексичних запозичень у багатьох сферах міжнародних контактів: у мові газет, у рекламі тощо.

Актуальні проблеми удосконалення і розроблення раціональних орфографій різних мов можна підсумувати таким чином:

1. Який принцип є провідним у чинній орфографії або яким він повинен бути.
2. Який зв'язок між орфографією й чинним алфавітом, а також яким чином треба враховувати комунікативні взаємини між писемною мовою і звуковою.
3. Який ступінь відображення фонетичних явищ на письмі і як це сприяє зв'язку між системами усної й писемної мови.
4. Яким є правопис складних слів і наскільки він відповідає загальним принципам орфографії.
5. Яким має бути правопис запозичень. Поняття «запозичення» відносне. Тому, якщо слово швидко адаптується до національних особливостей мови, правопис запозичених слів узгоджується з традиціями мови.

Стандарт досконалості системи письма, незалежно від того, якою вона (система) може бути, можна використати як щодо створення нових систем, так і стосовно перегляду вже наявних. Але завдання створити систему письма для однієї мови, з одного боку, і реформувати чинний правопис – з іншого, мають значні відмінності. Коли встановлюють норми правопису, їх завжди емоційно обговорюють, а отже, дискусії щодо реформування правопису певної мови радше схожі на емоційні війни, ніж на раціональний дискурс. Як правило, питання про необхідність чи відсутність

потреби реформування обговорюють з більшим запалом, ніж питання про те, які зміни мають відбутися. Однак будь-яка державна мова повинна мати стійкий правописний кодекс, обов'язковий для всіх громадян держави. Тому «правописні варіанти, а тим паче – різні правописні системи, як правило, не практикують навіть у найдемократичніших країнах світу» [2, с. 3].

Сьогодні маємо істотну різницю у співвідношеності мов та їхніх правописів. Деякі мови вже самою своєю природою становлять проблему для адекватного відтворення їх на письмі. Так, арабська, фінська, угорська, норвезька, французька, шведська є прикладами проблемних правописних систем. Натомість італійська, іспанська сприятливі у відтворенні їхніх правописних систем.

Порівняно послідовну орфографію мають німецька, російська, чеська мови.

Таким чином, понад 30 основних мов світу реформували свої правописні системи за останні 150 років. Історія змін у кожній мові була різною, однак очевидним є те, що аргументи за реформування мов у багатьох країнах можуть видатися дещо непереконливими для спостерігачів. Але більшість змін мають соціополітичні передумови, що часто стають визначальними у процесі реформування.

Мовні реформи не можуть ґрунтуватися лише на тих чи інших (хай навіть науково обґрунтованих) мовознавчих рекомендаціях. Щоб реформа була успішною, варто враховувати суспільну думку, рівень розвитку мовної норми та писемної традиції [1, с. 20].

Отже, зробивши певні узагальнення, можемо констатувати, що в перегляді та внесенні змін до правописних норм існує певна циклічність, зумовлена як мовними, так і позамовними чинниками.

Список літератури

1. Алпатов В. М. К вопросу о языковых реформах / В. М. Алпатов // Вопросы филологии. – 2010. – № 1. – С. 16–21.
2. Німчук В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. / В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, інформаційно-видавн. відділ, 2002. – 116 с.
3. Johnson S. Spelling Trouble? Language, Ideology and the Reform of German Orthography / S. Johnson. – Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 2005. – 208 p.
4. Sebba M. Phonology Meets Ideology : The Meaning or Orthographic Practices in British Creole / M. Sebba // Language Problems and Language Planning. – 1998. – No 22 (1). – P. 19–47.

О. Гузар

TYPOLOGY OF CHANGES IN MODERN SPELLING SYSTEMS

In this article the typology of changes in modern spelling systems of European languages has been analysed; the contrastive analysis of the standartization process of the Ukrainian and Italian languages has been made; the actual problems of improvement and elaboration of national spelling systems of different languages have been determined.

Keywords: typology of changes, modern spelling systems, European languages, orthography, standartization of language.

Матеріал надійшов 14.03.2012